

Bibliotheken en de samenwerking met het primair onderwijs

Onderzoeksresultaten BOP-enquête
samenwerking primair onderwijs, 2018-2019

April 2020

Colofon

Uitgever:
Koninklijke Bibliotheek (KB), 2020

Redactie:
Annemiek van de Burgt
Sharon van de Hoek

Beeld:
iStock

Met dank aan:
Adriaan Langendonk
Astrid van Dam
Bart Droogers
Dia Wesseling
José Peijen

Meer informatie:
bibliotheekmonitor@kb.nl

© Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	3	5	De Bibliotheek <i>op school</i>	16
			5.1	Implementatie	17
			5.2	De impact van de Bibliotheek <i>op school</i>	18
2	Inleiding	5	6	Personeel	20
2.1	Beleidskader	5	6.1	Functies	20
2.2	Achtergrond onderzoek	6	6.2	Fte	21
2.3	Afbakening primair onderwijs	6			
2.4	Meer informatie	7	7	Financiering	22
			7.1	Financieringsbronnen	22
3	Doelgroep, leden en scholen	8	8	Successen en knelpunten	23
3.1	Doelgroep en leden	8			
3.2	Samenwerking primair onderwijs	9	9	Technische toelichting	24
4	Activiteiten en programma's	10	10	Bronvermelding	26
4.1	Leesbevordering	10			
4.2	Digitale geletterdheid	12			
4.3	Collectie	14			

1 Samenvatting

Voor de leesontwikkeling van kinderen van 4 tot 12 jaar is, naast lezen op school, ook lezen in de vrije tijd essentieel. De samenwerking tussen basisscholen en bibliotheken is van groot belang om kinderen een extra impuls te geven ook buiten het klaslokaal te lezen. Alle bibliotheken in Nederland werkten in het schooljaar 2018-2019 samen met het primair onderwijs. In totaal werd samengewerkt met 6.079 schoolvestigingen: 85% van alle schoolvestigingen in het werkgebied van de bibliotheken.

Samenwerking op gebied van leesbevordering en digitale geletterdheid stabiel gebleven

Gemiddeld zijn bijna acht op de tien kinderen van 4 tot en met 12 jaar in het werkgebied van de responderende bibliotheken lid van de bibliotheek. Bibliotheken bieden niet alleen de mogelijkheid boeken te lezen en te lenen; ze organiseren activiteiten en programma's rondom leesbevordering en digitale geletterdheid voor deze doelgroep. Vrijwel alle responderende bibliotheken bieden producten en diensten aan op het gebied van leesbevordering. Dit aanbod is afgestemd op de gouden driehoek: kinderen, ouders en leerkrachten. Op het gebied van digitale geletterdheid werkt 86% van de bibliotheekorganisaties samen met het primair onderwijs. Hierbij ligt de focus meer op leerlingen en ouders en minder op de leerkrachten. In het schooljaar 2018-2019 vulden de bibliotheken en het primair onderwijs gezamenlijk leesplannen in voor circa 2.500

schoollocaties (35%) en mediaplannen voor circa 500 schoollocaties (7%).

Meer schoollocaties met aanpak de Bibliotheek *op school*

Naast de reguliere samenwerking met het primair onderwijs werken veel bibliotheken en scholen samen volgens de aanpak de Bibliotheek *op school*. In het schooljaar 2018-2019 werkten 127 basisbibliotheken (88%) volgens deze aanpak samen met 3.213 schoollocaties (45%). Dit zijn circa 200 schoollocaties meer dan in het voorgaande schooljaar.

Onvoldoende financiering en onderbezetting blijven knelpunten

De samenwerking met het primair onderwijs wordt, net als voorgaande schooljaren, veelal door de bibliotheken en scholen zelf gefinancierd. Circa de helft van de bibliotheken ontvangt tevens financiering van stimuleringsfondsen of subsidies van commerciële partijen en/of van gemeenten. De financiering vanuit deze bronnen blijkt niet afdoende: onvoldoende financiering is volgens bibliotheken wederom het grootste knelpunt in de samenwerking. Veel bibliotheken dringen bij gemeenten aan op extra middelen om de samenwerking met het onderwijs in de volledige breedte voort te kunnen zetten. Met deze middelen kan onder andere meer personeel worden ingezet. Hoewel vrijwel alle bibliotheken al gericht personeel inzetten voor de samenwerking met het primair onderwijs en er een groei zichtbaar is in de inzet van lees- en

mediaconsulenten, blijft het tekort aan personeel voor deze samenwerking een veelgenoemd knelpunt.

Aanbevelingen de Bibliotheek *op school*

Naar aanleiding van deze rapportage doet het kernteam van de Bibliotheek *op school* primair onderwijs de volgende aanbevelingen op het gebied van de Bibliotheek *op school*:

- Meer aandacht voor de kwaliteit van de samenwerking met scholen door de inzet van expertise en specialisaties;
- Meer samen met scholen optrekken, met als uitgangspunt de visie, het beleid en speerpunten van de school in plaats van het aanbod van de bibliotheek;
- Meer aandacht voor speciaal onderwijs en zwakke lezers.

Landelijke resultaten lokaal inzetten

Waar de samenwerking met partners en de expertise binnen de bibliotheek als zeer succesvol worden ervaren, hebben niet alle bibliotheken voldoende zicht op de effectiviteit van de (lokale) dienstverlening. Rondom dit onderzoek worden diverse hulpmiddelen gepubliceerd die bibliotheken hierbij kunnen helpen. Daarnaast zijn op [Bibliotheekinzicht](#) meer landelijke inzichten over de effectiviteit van de dienstverlening terug te vinden.

Deze landelijke rapportage biedt diverse aanknopingspunten om het gesprek aan te gaan met de gemeente en andere

samenwerkingspartners. Naast deze rapportage zijn de resultaten van dit onderzoek verwerkt in een [landelijke infographic](#) en zijn per provincie infographics beschikbaar voor de provinciale ondersteuningsinstellingen (POI's). De bibliotheken die hebben deelgenomen aan het onderzoek beschikken tevens over een individuele infographic, waarmee de samenwerking met het primair onderwijs ook op lokaal niveau in kaart is gebracht.

Zowel de landelijke en provinciale als de lokale resultaten zijn nader te analyseren via het [Dashboard Samenwerking primair onderwijs](#) op Bibliotheekinzicht. Dit dashboard biedt de bibliotheken de mogelijkheid hun individuele resultaten af te zetten tegen de landelijke cijfers, de resultaten van de provincie en bibliotheken van vergelijkbare grootte.

2 Inleiding

2.1 Beleidskader

Voor de leesontwikkeling van kinderen van 4 tot 12 jaar is, naast lezen op school, ook het lezen in de vrije tijd essentieel. De samenwerking tussen basisscholen en bibliotheken is van groot belang om kinderen een extra impuls te geven ook buiten het klaslokaal te lezen. Kinderen die veel lezen in de vrije tijd hebben profijt van regelmatig lezen, wat onder andere te merken is in woordenschat, Citoscores en leesmotivatie. Bibliotheken leveren hier op diverse manieren een bijdrage aan: met de fysieke en digitale jeugdcollectie, informatie voor werkstukken en spreekbeurten, activiteiten en [Jeugdbibliotheek.nl](https://www.jeugdbibliotheek.nl). Ook de samenwerking met scholen en landelijke programma's als de Bibliotheek *op school* dragen hieraan bij.

Voor de doelgroep jeugd zijn de basisschool en de bibliotheek essentiële voorzieningen om laaggeletterdheid te voorkomen. De scholen bieden leesonderwijs dat ervoor zorgt dat kinderen goed leren lezen. De bibliotheek maakt hen wegwijs in de wereld van boeken en zorgt ervoor dat kinderen ook *willertez*en. Wie gemotiveerd is, om te lezen houdt vanzelf zijn leesvaardigheid op peil, ook nadat hij de school heeft verlaten. De onderwijstijd alleen is echter vaak te beperkt om de taalresultaten te behalen die scholen nastreven. Scholen kiezen er daarom voor samen met de bibliotheek in te zetten op lezen in de vrije tijd. Op die manier maakt de school

gebruik van 'leertijd' buiten school om de taalontwikkeling van kinderen een extra impuls te geven (Broekhof, 2017).

Kinderen die plezier hebben in lezen, lezen meer en daardoor ook beter. Zo hebben kinderen die in hun vrije tijd veel lezen 70% kans om gemiddeld tot hoog te scoren op een woordenschattoets. Onder kinderen die weinig lezen is dat slechts 30% (Bus et al., 1994). Ook heeft het regelmatig lezen van (uitdagende) boeken een positief effect op Citoscores (Kortlever & Lemmens, 2012). Een groeiende leesvaardigheid geeft een gevoel van competentie en helpt de leesmotivatie in stand te houden. Daardoor blijven kinderen lezen en hebben ze daar steeds meer profijt van. Ook zwakke lezers hebben profijt van lezen in de vrije tijd. Zij hebben betere basisvaardigheden, zoals alfabetkennis, dan zwakke lezers die in hun vrije tijd niet lezen (Mol & Bus, 2011). Zie ook de [Leesmonitor](#) voor meer informatie over vrij lezen.

Om een extra impuls te geven aan het bestrijden en voorkomen van laaggeletterdheid is in 2016 [Tel mee met Taal](#) gestart door de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) en Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS). Dit actieprogramma pakt laaggeletterdheid bij volwassenen aan (curatie) en zet in op het vergroten van leesplezier bij kinderen om laaggeletterdheid op latere leeftijd te voorkomen (preventie). Voor volwassenen is dat [Taal voor het Leven](#) (door Stichting Lezen & Schrijven, met een landelijk netwerk van Taalhuizen) en voor jeugd [Kunst van Lezen](#) (door Stichting Lezen en de KB) (Sapulete, 2019).

Begin 2019 is het actieprogramma Tel mee met Taal geëvalueerd en is een verlenging aangekondigd. In de [Vervolgaanpak Laaggeletterdheid 2020-2024](#) blijft leesbevordering bij kinderen een belangrijk onderdeel en heeft de Rijksoverheid extra geld uitgetrokken om ouders te bereiken die moeite hebben met taal (Van Engelshoven et al., 2019).

Als onderdeel van het programma Kunst van Lezen hebben Stichting Lezen en de KB volgens het principe van de doorgaande leeslijn opvolgende grootschalige leesbevorderingsprogramma's ontwikkeld. Deze aanpak begint met BoekStart, een leesbevorderingsprogramma, uitgevoerd door de openbare bibliotheken voor kinderen van 0 tot 4 jaar. Kinderen worden vervolgens middels de Bibliotheek *op school* voorzien in vormen van leesbevordering voor het primair en voortgezet onderwijs.

2.2 Achtergrond onderzoek

Sinds 2015 voert de KB onderzoek uit naar de samenwerking tussen openbare bibliotheken en het primair onderwijs. In 2015 is met deze enquête voor het eerst de stand van zaken geïnventariseerd. In lijn met de ontwikkeling van de programma's is in 2016 en 2017 de vragenlijst geoptimaliseerd.

In deze rapportage worden de belangrijkste bevindingen over de dienstverlening van bibliotheken in het schooljaar 2018-2019 gepresenteerd. Deze resultaten hebben betrekking op 141 van de

145 benaderde (basis)bibliotheken. Hoewel de bibliotheken onderling sterk van omvang en karakter verschillen, kunnen op hoofdniveau uitspraken voor de totale populatie worden gedaan.

De resultaten van de meting over het schooljaar 2018-2019 worden grafisch weergegeven in deze rapportage. Interessante verschillen en overeenkomsten met voorgaande (school)jaren en tussen diverse typen bibliotheken (gebaseerd op het aantal inwoners in het werkgebied van de bibliotheek) worden waar mogelijk tekstueel benoemd of grafisch gepresenteerd.

2.3 Afbakening primair onderwijs

In deze rapportage worden de resultaten voor het totale primair onderwijs gepresenteerd: het basisonderwijs (BO), het speciaal basisonderwijs (SBO) en het (voortgezet) speciaal onderwijs ((V)SO) bedoeld. Waar relevant worden de resultaten uitgesplitst naar type onderwijs. Hiervoor wordt de volgende indeling van het ministerie van OCW gehanteerd.

In Nederland valt het primair onderwijs uiteen in vier typen:

- > Basisonderwijs (BO) voor kinderen van 4 tot en met 12 jaar;
- > Speciaal basisonderwijs (SBO) voor kinderen van 4 tot en met 12 jaar voor wie vaststaat dat een zodanige orthopedagogische en orthodidactische benadering aangewezen is dat zij op een speciale school voor basisonderwijs moeten worden opgevangen;

- › Speciaal onderwijs (SO) voor kinderen van 4 tot en met 12 jaar met een handicap, stoornis of ziekte, die speciale zorg nodig hebben;
- › Voortgezet speciaal onderwijs (VSO) voor kinderen van 12 tot en met 20 jaar met een handicap, stoornis of ziekte, die speciale zorg nodig hebben. Volgens het ministerie van OCW telt deze groep mee als deelnemer aan het primair onderwijs. Deze is daarom als doelgroep in deze rapportage meegenomen.

In de vragenlijst van dit onderzoek wordt dus onderscheid gemaakt tussen basisonderwijs en speciaal (basis)onderwijs (SBO, SO en VSO). Daarnaast wordt de samenwerking uitgedrukt in aantal schoollocaties/schoolvestigingen. Dit zijn alle hoofd- en nevenvestigingen met een uniek zes-cijferig BRIN-nummer. Wanneer wordt gerapporteerd over scholen gaat het om een optelling van meerdere schoollocaties.

Door Kunst van Lezen wordt voor het primair onderwijs de leeftijdsgrens van 12 jaar aangehouden. Het voortgezet speciaal onderwijs wordt daardoor niet meegeteld in de cijfers die Kunst van Lezen over het primair onderwijs rapporteert. De cijfers in deze rapportage kunnen derhalve licht afwijken van de rapportage van Kunst van Lezen.

2.4 Meer informatie

Meer informatie over onderzoek naar de dienstverlening rondom de dienstverlening van openbare bibliotheken aan het primair onderwijs en andere thema's is te vinden op [Bibliotheekinzicht.nl](https://bibliotheekinzicht.nl). Op deze website bundelt de KB kennis uit diverse actuele en betrouwbare onderzoeken die inzicht geven in de staat van het openbare bibliotheekstelsel. Daarbij worden ontwikkelingen in de sector uitgelicht, ondersteund met cijfermatige gegevens en voorzien van historische en maatschappelijke context. Hiermee biedt Bibliotheekinzicht professionals en beleidsmakers richting en inspiratie voor het formuleren en evalueren van beleid.

De volgende artikelen op Bibliotheekinzicht bieden meer informatie over onderzoek naar de samenwerking tussen openbare bibliotheken en het onderwijs:

- › [Samenwerking tussen bibliotheek en basisschool](#)
- › [De bibliotheek voor jongeren](#)
- › [Impact van de bibliotheek op jeugd en lezen](#)
- › [Leesbevordering in een veranderende leescultuur](#)
- › [Opgroeien met digitale media](#)

3 Doelgroep, leden en scholen

3.1 Doelgroep en leden

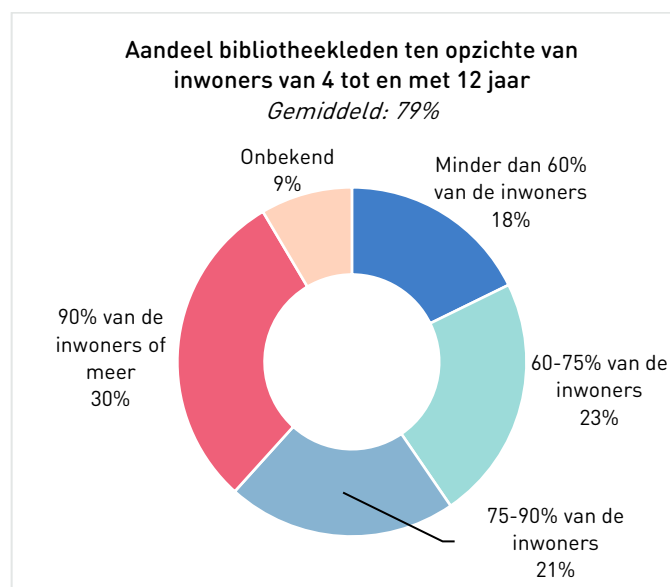
Negen op de tien leerlingen zijn lid van de bibliotheek

De responderende bibliotheken tellen in totaal bijna 1,2 miljoen leden van 4 tot en met 12 jaar. Nederland telt bijna 1,7 miljoen kinderen van deze leeftijd (CBS, 2019). Deze kinderen behoren tot de doelgroep van de dienstverlening van de bibliotheek voor het basisonderwijs (BO), speciaal basisonderwijs (SBO) en (voortgezet) speciaal onderwijs (VSO). Er zijn geen landelijke gegevens over het aantal bibliotheekleden in deze leeftijd; (nog) niet alle bibliotheken leveren de deze aan via het landelijke Datawarehouse (DWH). In dit onderzoek is daarom specifiek gevraagd naar deze aantallen; 129 van de 141 deelnemende bibliotheken hebben deze data aangeleverd.

Gemiddeld zijn bijna acht op de tien kinderen van 4 tot en met 12 jaar in het werkgebied van de responderende bibliotheken lid van de bibliotheek (79%)¹. Dit is vergelijkbaar met voorgaand schooljaar: in 2017-2018 was gemiddeld 80% van de doelgroep lid van de bibliotheek. Bij de meeste bibliotheken is dit lidmaatschap gratis (Van de Burgt & Van de Hoek, 2019).

Aantal leden 4 t/m 12 jaar	2016-2017	2017-2018	2018-2019
Minder dan 3.000 leden	15%	17%	16%
3.000 - 5.000 leden	20%	15%	19%
5.000 - 8.000 leden	20%	22%	19%
8.000 - 12.000 leden	20%	16%	16%
Meer dan 12.000 leden	18%	21%	21%
Onbekend	7%	9%	9%

Tabel 1: Hoeveel bibliotheekleden van 4 tot en met 12 jaar zijn er in het werkgebied van uw bibliotheek? (Selectie: alle bibliotheken, N 2016-2017: 138; N 2017-2018: 138; N 2018-2019: 141)

Figuur 1: Aandeel bibliotheekleden t.o.v. inwoners (Selectie: alle bibliotheken, N: 141)²

¹ De doelgroep van het voortgezet speciaal onderwijs (VSO) is niet in deze berekening meegenomen, omdat de ledenaantallen voor deze doelgroep voor de bibliotheken niet inzichtelijk zijn voor de bibliotheken.

3.2 Samenwerking primair onderwijs

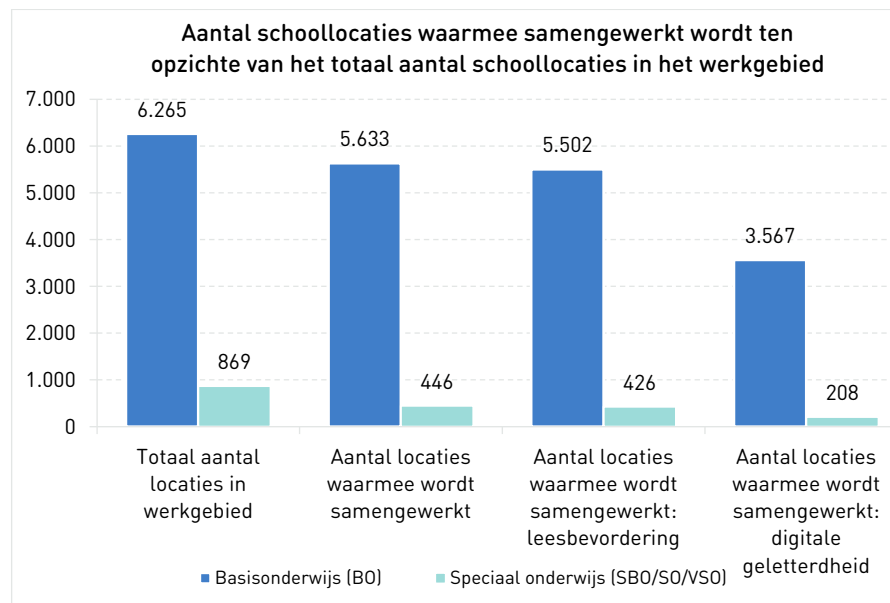
Bibliotheken werken samen met circa 6.300 basisscholen

In het schooljaar 2018-2019 waren er in Nederland 7.179 schoolvestigingen voor het primair onderwijs. Het werkgebied van de bibliotheken telde 7.134 scholen, waarvan 6.265 basisscholen en 869 scholen voor het speciaal (basis)onderwijs (DUO, 2019a-b).

Alle openbare bibliotheken in Nederland werken samen met het primair onderwijs. In totaal wordt met 6.079 schoolvestigingen samengewerkt: 85% van alle schoolvestigingen in het werkgebied van de bibliotheken. Met 5.928 van deze scholen wordt samengewerkt op het gebied van leesbevordering, met 3.775 op het gebied van digitale geletterdheid³. Het gaat hierbij zowel om samenwerking met eigen programma's als om samenwerking volgens de aanpak de Bibliotheek *op school*.

In vergelijking met de voorgaande metingen is het aandeel scholen in het werkgebied waarmee men samenwerkt op het gebied van zowel leesbevordering als digitale geletterdheid stabiel gebleven:

- > Leesbevordering: 83% in 2018-2019, 81% in 2017-2018;
- > Digitale geletterdheid: 53% in 2018-2019, 53% in 2017-2018.

Figuur 2: Met hoeveel schoollocaties in uw werkgebied werkt u samen op het gebied van leesbevordering en digitale geletterdheid (peildatum 31 juli 2019)? (Selectie: alle bibliotheken, N: 145)

Aanvullende inventarisatie

Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van het aantal bibliotheken dat samenwerkt met het primair onderwijs is een aanvullende inventarisatie uitgevoerd onder de bibliotheken die niet hebben deelgenomen aan dit onderzoek (4 bibliotheken). De cijfers op deze pagina hebben betrekking op het totaal aantal openbare bibliotheken in Nederland (145) en niet alleen op de bibliotheken die deelnamen aan dit onderzoek (141).

³ Onder digitale geletterdheid (voorheen informatievaardigheden en mediawijsheid) verstaan we het zoeken, vinden, beoordelen, verwerken van informatie en het mediabewustzijn (bijvoorbeeld op het gebied van social media, digitale tools, privacy en digipesten).

4 Activiteiten en programma's

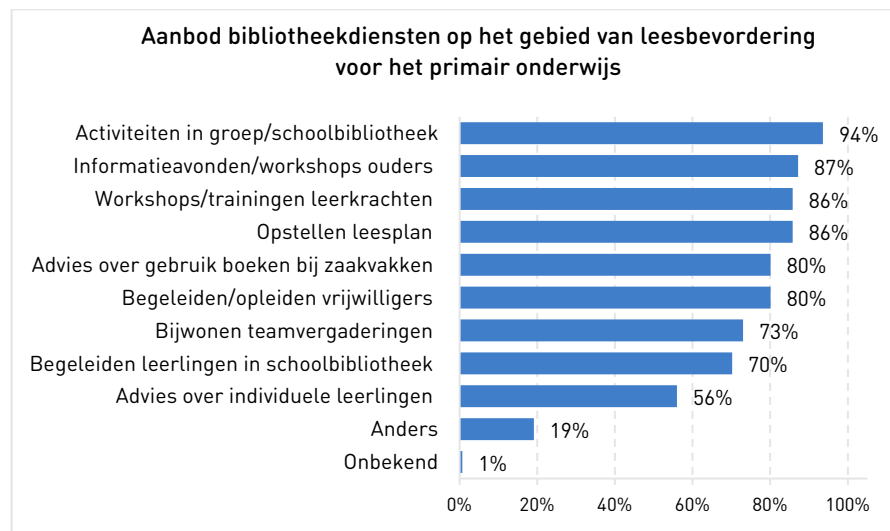
4.1 Leesbevordering

Aanbod voor kinderen, ouders en leerkrachten

Net als voorgaande schooljaren bieden vrijwel alle responderende bibliotheken in de samenwerking met het primair onderwijs producten en diensten aan op het gebied van leesbevordering. Het merendeel organiseert activiteiten in de groep of de schoolbibliotheek (94%), informatieavonden of workshops voor ouders (87%) en/of workshops of trainingen voor leerkrachten (86%). Daarmee stemmen de bibliotheken het aanbod voor het primair onderwijs af op de gouden driehoek op het gebied van leesbevordering: kinderen, ouders en leerkrachten.

Breed aanbod campagnes en activiteiten

Daarnaast faciliteren alle responderende bibliotheken landelijke leesbevorderingscampagnes en -activiteiten, zoals de Nationale Voorleeswedstrijd (99%), de Kinderboekenweek (96%) en de Nationale Voorleesdagen (94%). Gemiddeld biedt één basisbibliotheek ongeveer 6 à 7 verschillende campagnes en activiteiten op het gebied van leesbevordering aan, ongeacht de grootte van het werkgebied (in aantal inwoners). In het aanbod van de Poëzieweek is een stijging zichtbaar. Waar deze campagne in 2016-2017 door 23% van de bibliotheken werd aangeboden, was dat in 2018-2019 40%.

Figuur 3: Welk type diensten biedt uw bibliotheek bij de samenwerking met het primair onderwijs op het gebied van leesbevordering? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met scholen m.b.t. leesbevordering, N: 141)

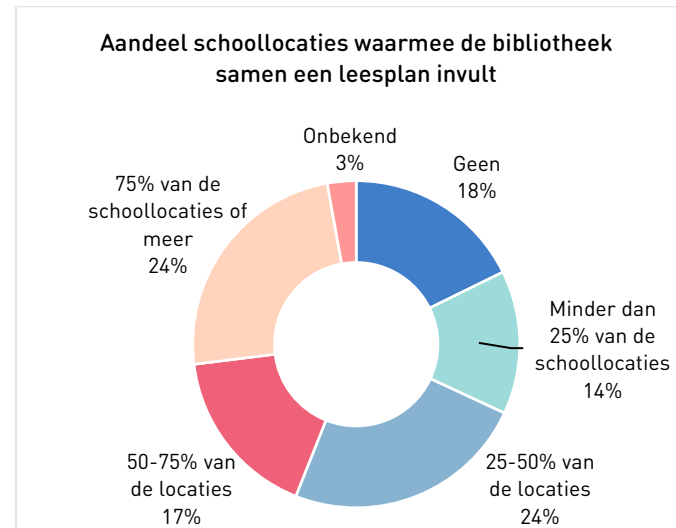
Figuur 4: Welke leesbevorderingscampagnes en/of -activiteiten biedt uw bibliotheek aan in de samenwerking met het primair onderwijs? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met scholen m.b.t. leesbevordering, N: 141)

Stijging gezamenlijk ingevulde leesplannen

In de samenwerking met het primair onderwijs biedt 86% van de bibliotheken aan om gezamenlijk een leesplan op te stellen. Circa één op de vijf schoollocaties waarmee bibliotheken samenwerken op het gebied van leesbevordering maakt hier echter geen gebruik van. In totaal worden voor circa 2.500 schoollocaties waarmee de bibliotheken samenwerken gezamenlijk leesplannen opgesteld. In de afgelopen jaren is dit aantal schoollocaties geleidelijk aan toegenomen, van circa 2.100 locaties in 2016-2017 tot 2.500 in 2018-2019. Gemiddeld vullen de bibliotheken op 35% van alle schoollocaties gezamenlijk een leesplan in.

Ondersteuning bij campagnes, collectie en klassikaal lenen meest gebruikt door scholen

Uit onderzoek naar leesbevordering in het basisonderwijs in opdracht van Stichting Lezen blijkt dat 93% van de basisscholen producten en diensten op het gebied van leesbevordering afneemt van de bibliotheken. De meeste scholen maken voornamelijk gebruik van ondersteuning bij leesbevorderingscampagnes, (wissel)collecties voor specifieke groepen en klassikaal lenen (DUO Onderwijsonderzoek & Advies, 2019).

Figuur 5: Op hoeveel schoollocaties waarmee u samenwerkt wordt samen met uw bibliotheek een leesplan ingevuld? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs, N: 141)

4.2 Digitale geletterdheid

Aanbod primair gericht op leerlingen en ouders

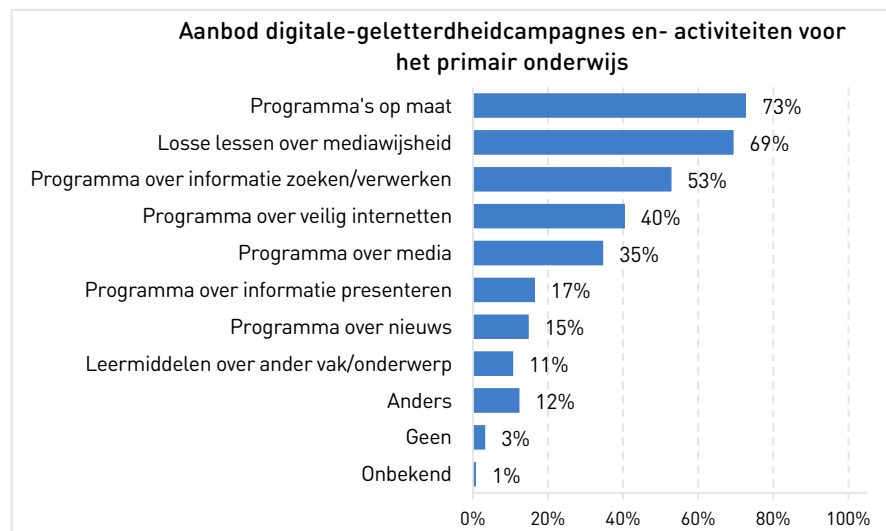
Van alle responderende bibliotheken werkt 86% samen met het primair onderwijs rondom digitale geletterdheid. De dienstverlening van bibliotheken in dit kader bestaat voornamelijk uit activiteiten voor de leerlingen, zoals klassikale instructies en workshops (83%) en/of de uitvoering en ondersteuning van activiteiten in de groep en/of de schoolbibliotheek (78%). Daarnaast organiseren veel bibliotheken informatieavonden of workshops voor ouders (73%) of bieden zij workshops en/of trainingen voor leerkrachten aan (64%).

Breed programma-aanbod rondom informatie en media

Vrijwel alle responderende bibliotheken faciliteren daarnaast digitale geletterdheidscampagnes en -activiteiten, zoals programma's op maat ontwikkeld met de expertise van de bibliotheek (73%), losse lessen over mediawijsheid (69%) en bestaande programma's over het zoeken en verwerken van informatie (53%).

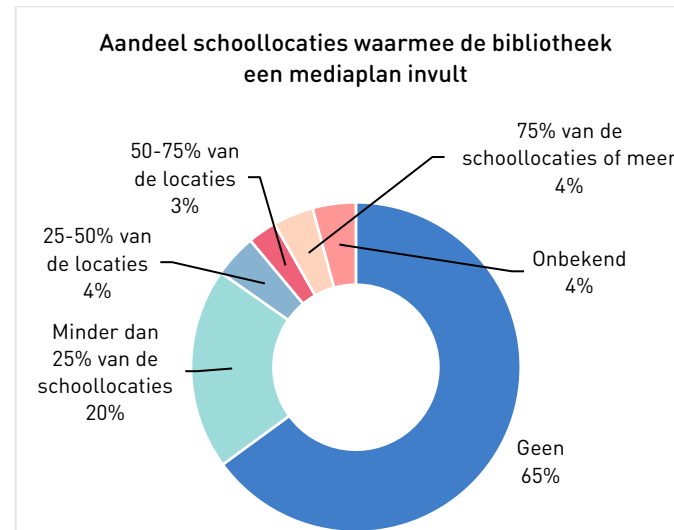
Figuur 6: Welk type diensten biedt uw bibliotheek bij de samenwerking met het primair onderwijs op het gebied van digitale geletterdheid? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met scholen m.b.t. digitale geletterdheid, N: 121)

Figuur 7: Welke digitale geletterdheidscampagnes en/of -activiteiten biedt uw bibliotheek aan in de samenwerking met het primair onderwijs? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met scholen m.b.t. digitale geletterdheid, N: 121)

Circa 500 scholen stellen samen met bibliotheek mediaplan op

In de samenwerking met het primair onderwijs biedt 44% van de bibliotheken aan om gezamenlijk een informatievaardigheden- of mediaplan op te stellen. Bijna twee derde van de schoollocaties waarmee bibliotheken samenwerken op het gebied van digitale geletterdheid (65%) maakt hier echter geen gebruik van. In totaal worden voor ruim 500 schoollocaties waarmee de bibliotheken samenwerken gezamenlijk mediaplannen opgesteld. Gemiddeld vullen de bibliotheken op 9% van de schoollocaties waarmee in totaal wordt samengewerkt gezamenlijk een mediaplan in.

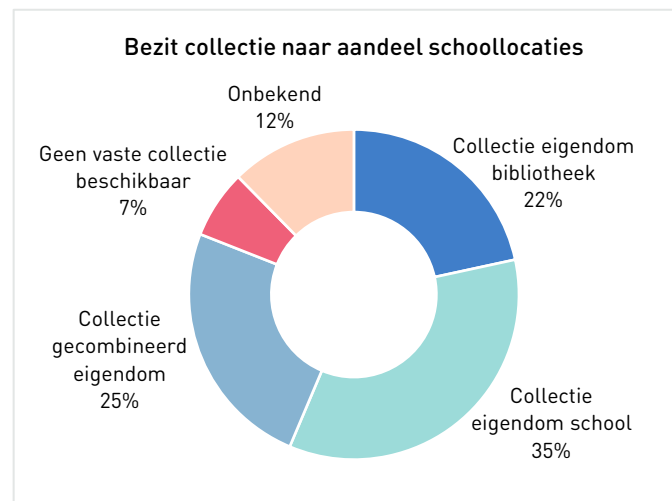
Figuur 8: Op hoeveel schoollocaties waarmee u samenwerkt wordt samen met uw bibliotheek een informatievaardigheden-/mediaplan ingevuld? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs, N: 141)

4.3 Collectie

Collectie meestal in bezit van de schoollocaties

Bij de samenwerking rondom leesbevordering en digitale geletterdheid maken scholen en bibliotheken gebruik van hun collectie. Deze collectie zetten ze in voor werkvormen als vrij lezen, voorlezen en praten over boeken. Het eigendom over de collectie is verschillend geregeld. Op de meeste schoollocaties waarmee wordt samengewerkt, is de collectie eigendom van de school zelf (35%). Op 22% van de schoollocaties is de collectie eigendom van de bibliotheek, op 25% gecombineerd eigendom. Per leerling zijn gemiddeld 7 papieren boeken en 14 digitale boeken beschikbaar op een schoollocatie, net als voorgaande schooljaren⁴.

Dit sluit aan op het advies van minimaal 5 boeken per leerling, dat voortkomt uit onderzoek naar de optimalisering van de omvang en samenstelling van jeugdcollecties in Nederland. Een grotere collectie faciliteert een hoger aantal uitleningen per leerling per jaar en is van positieve invloed op het plezier dat leerlingen hebben in de schoolbibliotheek (Van Walraven et al., 2019).

Figuur 9: Op hoeveel schoollocaties waarmee u samenwerkt heeft uw bibliotheek een collectie in bezit en hoeveel schoollocaties hebben deze collectie zelf in bezit? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs, N: 141)

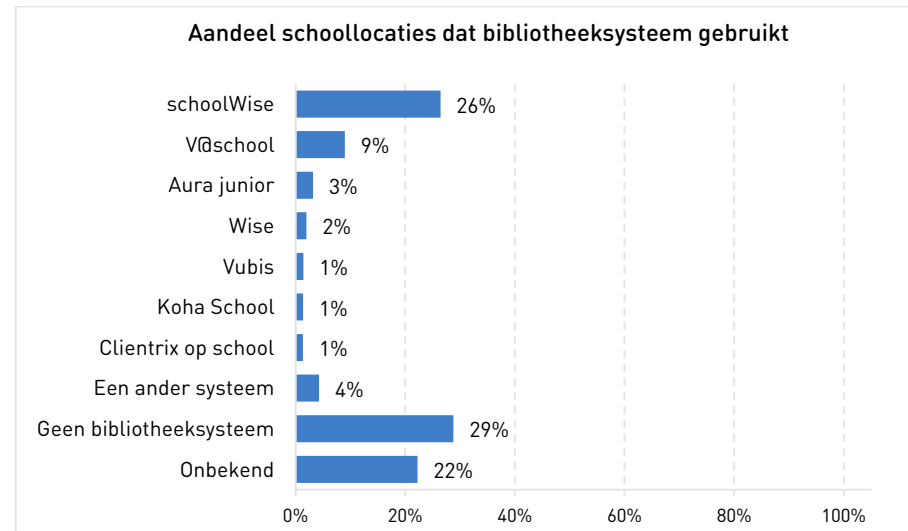
Scholen tevreden met de collectie

Schoolleiders en leerkrachten zijn over het algemeen (zeer) tevreden met de collectie, ongeacht waar het eigendom van de collectie belegd is. Op scholen met een Bibliotheek *op school* wordt de collectie over het algemeen meer gewaardeerd dan op scholen zonder Bibliotheek *op school*. Met name de actualiteit, omvang en vernieuwing van de collectie en de aantrekkelijkheid van de collectie voor leerlingen worden op scholen met een Bibliotheek *op school* meer gewaardeerd (DUO Onderwijsonderzoek & Advies, 2019).

⁴ De resultaten voor het aantal digitale boeken zijn indicatief wegens het lage aantal bibliotheken dat deze vraag heeft beantwoord.

Versnipperde registratie uitleningen

In totaal wordt op bijna 3 duizend scholen waarmee de bibliotheken samenwerken gebruikgemaakt van een bibliotheekstelsel dat het aantal uitleningen registreert. Deze scholen maken voornamelijk gebruik van schoolWise (op 26% van de schoollocaties waarmee wordt samengewerkt). Op veel van de schoollocaties waarmee wordt samengewerkt, worden de uitleningen echter niet via een bibliotheekstelsel geregistreerd (circa 1.700 schoollocaties). Dit heeft onder andere te maken met het bezit van de collectie: daar waar de collectie volledig eigendom is van de school, registreert de bibliotheek de uitleningen in de meeste gevallen niet.

Figuur 10: Van welke bibliotheeksystemen maken de schoollocaties waarmee u samenwerkt gebruik? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs, N: 141)

5 De Bibliotheek *op school*

Naast de reguliere samenwerking werken veel bibliotheken ook samen met het primair onderwijs volgens landelijke programmalijnen, zoals de aanpak de Bibliotheek *op school*. Met deze aanpak, ontwikkeld en ingezet door Stichting Lezen en de Koninklijke Bibliotheek, als onderdeel van Kunst van Lezen, zorgen bibliotheek en school samen voor een verbetering van de leesmotivatie en taal- en informatievaardigheden, op basis van een aantal vastgestelde bouwstenen.

De aanpak de Bibliotheek *op school* kent de volgende vier fasen:

1. Acquisitiefase: Er wordt begonnen met verkenningsgesprekken. In deze fase wordt gesproken met het bestuur, de directie en het team van de school over de inhoud, voorwaarden en planning. Er is in deze fase nog geen sprake van een de Bibliotheek *op school*. Het grootste deel van deze scholen stroomt echter wel door naar fase 2 (implementatie).
2. Implementatie: Voorafgaand aan deze fase wordt een samenwerkingscontract gesloten, waarna er officieel sprake is van een de Bibliotheek *op school*-vestiging. In deze fase wordt gestart met de implementatie van de aanpak. De plannen en opzet worden geïntroduceerd bij het team, de ouders en de kinderen, en een lees- en/of mediaconsulent stelt een activiteitenprogramma samen.
3. Operationeel: In deze fase is de aanpak geïmplementeerd en is de lees- en/of mediaconsulent actief aanwezig op de school.
4. Borging: In deze fase wordt de samenwerking geëvalueerd. Als de school volgens deze aanpak wil blijven samenwerken, wordt een tweede termijn opgestart.

5.1 Implementatie

Ruim 3 duizend schoollocaties met een Bibliotheek *op school*

Van de 145 basisbibliotheken in Nederland werken 127 bibliotheken (88%) samen met het primair onderwijs volgens de aanpak de Bibliotheek *op school*. In het werkgebied van de bibliotheken bevinden zich ruim 7 duizend basisschoollocaties. In totaal wordt met 3.213 van deze locaties (45%) samengewerkt volgens de aanpak de Bibliotheek *op school* primair onderwijs (fase 1-4). Dat zijn circa 200 schoollocaties meer dan in 2017-2018. Het totale bereik van de Bibliotheek *op school* komt daarmee uit op circa 698.000 leerlingen, uitgaand van een gemiddelde van 223 leerlingen per reguliere school en 126 leerlingen per school voor het speciaal basisonderwijs (Onderwijs in Cijfers, 2019)⁵.

Aanvullende inventarisatie de Bibliotheek *op school*

Om tot een compleet beeld te komen van het aantal scholen dat deelneemt aan de Bibliotheek *op school*, is een aanvullende inventarisatie uitgevoerd onder de bibliotheken die niet hebben deelgenomen aan dit onderzoek (4 bibliotheken). De cijfers op deze pagina zijn hebben betrekking op het totaal aantal openbare bibliotheken in Nederland (145) en niet alleen op deelnemende bibliotheken van dit onderzoek (141).

Aantal schoollocaties met een Bibliotheek *op school* per onderwijssoort

	Verkenning (fase 1)	Samenwerking (fase 2, 3, 4)
Basisonderwijs (BO)	418	2.609
Speciaal onderwijs (SBO/SO/VS0)	24	162

Afbeelding 1: Met hoeveel scholen in uw werkgebied voert u verkennende gesprekken / heeft u een samenwerkingscontract op basis van de aanpak de Bibliotheek *op school*? (Selectie: alle bibliotheken, N:145)

⁵ De leerlingen van het voortgezet speciaal onderwijs (VS0) zijn niet in deze berekening meegenomen.

Vrijwel alle bibliotheken die samenwerken met het onderwijs volgens de aanpak de Bibliotheek *op school* doen dat zowel rondom leesbevordering als rondom digitale geletterdheid; 5% werkt alleen samen op het gebied van digitale geletterdheid.

5.2 De impact van de Bibliotheek *op school*

Positief effect op leesvaardigheid

Uit onderzoek naar de effecten van de aanpak van de Bibliotheek *op school* blijkt dat het landelijke leesbevorderingsprogramma effectief is in de strijd tegen laaggeletterdheid. Kinderen op scholen die de aanpak volgen, lezen meer en hebben een betere leesvaardigheid dan kinderen op scholen waar geen speciale aandacht is voor de boekencollectie. Zo scoren de leerlingen op basisscholen die deelnemen aan de Bibliotheek *op school* significant hoger op begrijpend lezen dan leerlingen op andere scholen (Nielen & Bus, 2016). Uit onderzoek naar de effecten van de schoolbibliotheek op het leesgedrag van niet-westerse migrantenleerlingen blijkt dat er een positief effect is op de woordenschat. Daarnaast vonden de leerlingen lezen na verloop van tijd belangrijker dan leerlingen op een school zonder schoolbibliotheek (Kleijnen, 2016).

Effectiviteit verschilt per doelgroep

De aanpak van de Bibliotheek *op school* heeft echter niet op alle leerlingen hetzelfde effect. Zo lezen leerlingen in hogere leerjaren minder, minder graag, halen ze minder boeken bij de bibliotheek op

school en zijn minder positief over de schoolbibliotheek. Ook vinden meisjes lezen veel leuker dan jongens en lezen ze ook meer (Kleijnen, 2016; Hartkamp, 2019). In het basisonderwijs lijkt vrij lezen alleen effect te hebben op de leesfrequentie van de kinderen die al lezen. Voor de aarzelende lezers is alleen vrij lezen niet genoeg; zij hebben waarschijnlijk meer begeleiding nodig om hiervan te kunnen profiteren. Voorlezen blijkt in dat kader zeer geschikt: het heeft een positief effect op alle leerlingen (Van der Sande et al., 2019).

Meer leesplezier

Met de Monitor de Bibliotheek *op school* worden de activiteiten op school en het leesgedrag en leesplezier van leerlingen jaarlijks in kaart gebracht en gevolgd. In de Monitor wordt ook ingegaan op de mate waarin de Bibliotheek *op school* wordt ingezet en de effecten die dit heeft op de leesvaardigheid van de leerlingen. Zo blijkt dat leesbevorderende activiteiten een positieve invloed hebben op de leesfrequentie en het leesplezier van leerlingen. Ook noemen leerlingen met een actieve Bibliotheek *op school* meer verschillende tipgevers voor leuke boeken en kennen zij meer manieren om aan boeken te komen (Hartkamp, 2019).

Eén op de drie scholen neemt deel aan de Monitor

Niet alle scholen die samenwerken volgens de aanpak de Bibliotheek *op school* maken echter gebruik van de Monitor. Het aantal schoollocaties dat deelneemt aan de Monitor voor leesbevordering (32% van alle schoollocaties waarmee wordt samengewerkt)⁶ is beduidend kleiner dan het aantal schoollocaties waarmee wordt samengewerkt volgens de aanpak de Bibliotheek *op school* (45%). Net als voorgaande jaren nemen meer scholen deel aan de Monitor voor leesbevordering dan voor informatievaardigheden.

Aantal schoollocaties die deelnemen aan de Monitor de Bibliotheek <i>op school</i>	Lees-bevordering	Informatie-vaardigheden
Basisonderwijs (BO)	1.917	1.240
Speciaal onderwijs (SBO/SO/VS0)	90	42

Tabel 2: Hoeveel schoollocaties in uw werkgebied nemen deel aan de Monitor de Bibliotheek *op school* voor de volgende onderdelen? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs, N: 141)

⁶ Niet alle bibliotheken nemen jaarlijks deel aan de Monitor. Hierdoor kan het aantal schoollocaties lager uitvallen dan het daadwerkelijke aantal schoollocaties dat deelneemt aan de Monitor.

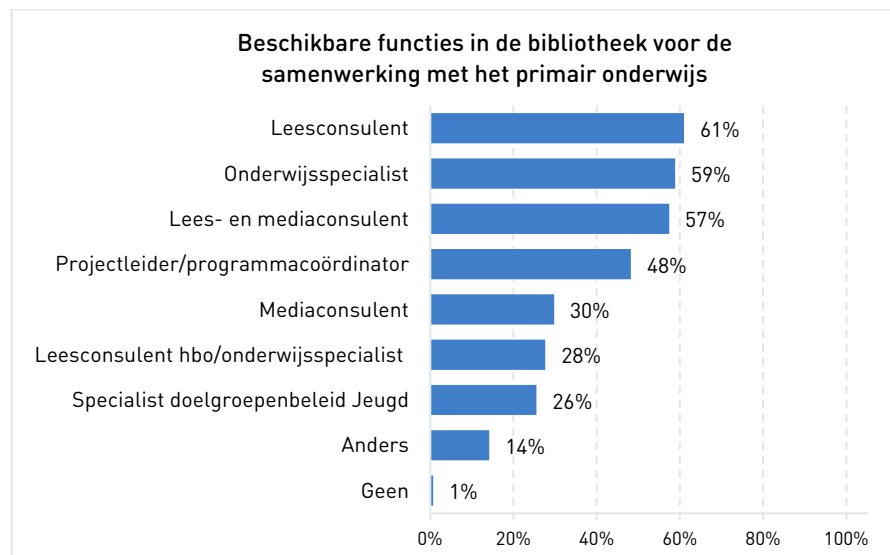
6 Personeel

6.1 Functies

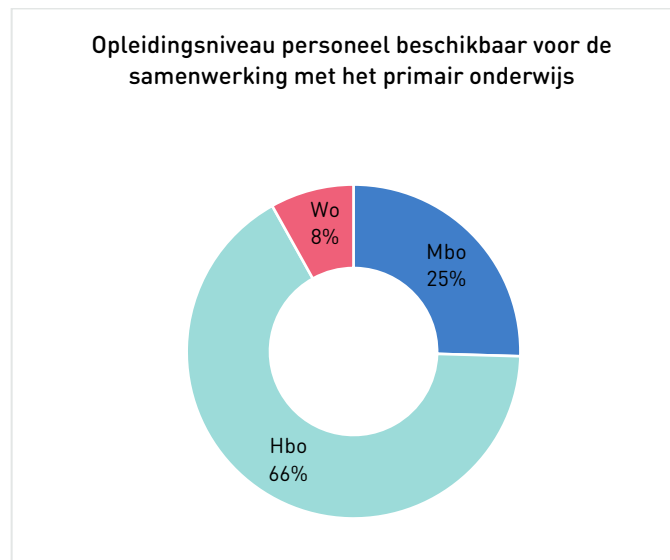
Diverse specialisten ingezet voor samenwerking primair onderwijs

Vrijwel alle bibliotheken hebben personeel beschikbaar voor de samenwerking met het primair onderwijs. Evenals voorgaande schooljaren zijn dit met name specialisten, zoals leesconsulenten (61%), onderwijsspecialisten (59%), lees- en mediaconsulenten (57%) en/of projectleiders en programmacoördinatoren (48%). Vergeleken met voorgaande jaren worden steeds meer en diverse functies ingezet voor de samenwerking met het primair onderwijs. De grootste groei is zichtbaar in de inzet van leesconsulenten en de combinatiefunctie van lees- en mediaconsulent.

De medewerkers die ingezet worden voor de dienstverlening rondom het primair onderwijs zijn met name hbo-geschoold (66%). Dit valt te verklaren door de vele specialistische functies binnen dit werkgebied.

Figuur 11: Welke functies heeft uw bibliotheek beschikbaar voor de samenwerking met het primair onderwijs? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs, N: 141)

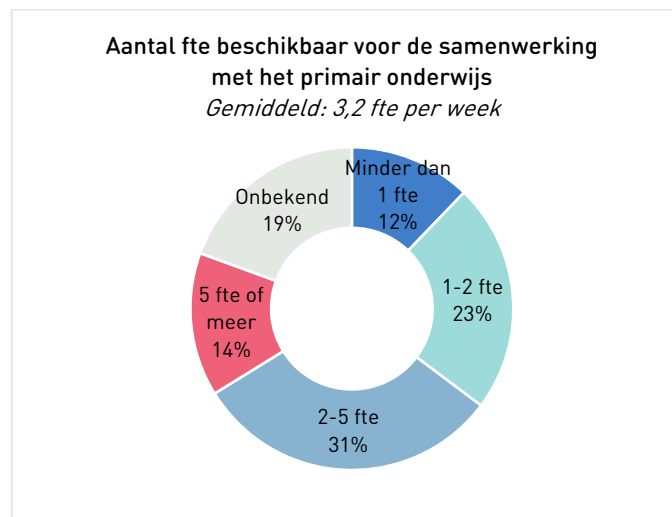
Figuur 12: Hoeveel medewerkers met een bepaald opleidingsniveau zijn voor de samenwerking met het primair onderwijs in de bibliotheek werkzaam? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs, waarvan opleiding medewerkers bekend, N: 139)

6.2 Fte

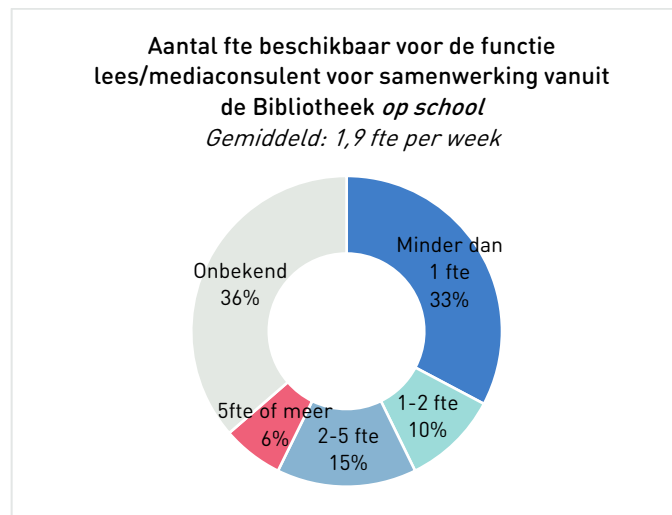
Gemiddeld 3,2 fte per week voor het primair onderwijs

Eén op de vijf bibliotheken weet niet te benoemen hoeveel fte wordt ingezet voor de samenwerking met het primair onderwijs. Naar verwachting zijn de uren die bij deze bibliotheken worden ingezet voor de samenwerking met het primair onderwijs niet opgenomen in het beleid en zijn er geen geormerkte uren beschikbaar voor deze dienstverlening. Bibliotheken die de fte's wel kunnen opgeven, hebben gemiddeld 3,2 fte per week beschikbaar voor de samenwerking met het primair onderwijs.

Voor de specifieke taken van leesconsulenten, mediaconsulenten en de combifunctie van lees-/mediaconsulent in het kader van de Bibliotheek *op school* hebben de bibliotheken gemiddeld circa 2 fte per week beschikbaar. Het aantal beschikbare fte verschilt echter sterk per bibliotheek. Ruim een derde van de bibliotheken die dergelijke specialisten inzet voor de Bibliotheek *op school*, kan niet benoemen hoeveel uur per week beschikbaar is voor deze dienstverlening.

Figuur 13: Hoeveel fte is er per week beschikbaar voor de samenwerking met het primair onderwijs? (Selectie: bibliotheken die personeel beschikbaar hebben voor de samenwerking met het primair onderwijs, N: 140)

Figuur 14: Hoeveel fte is er per week beschikbaar voor de functie lees- en/of mediaconsulent voor de samenwerking vanuit de Bibliotheek *op school*? (Selectie: bibliotheken die de aanpak de Bibliotheek *op school* volgen en lees- en/of mediaconsulenten beschikbaar hebben, N: 110)

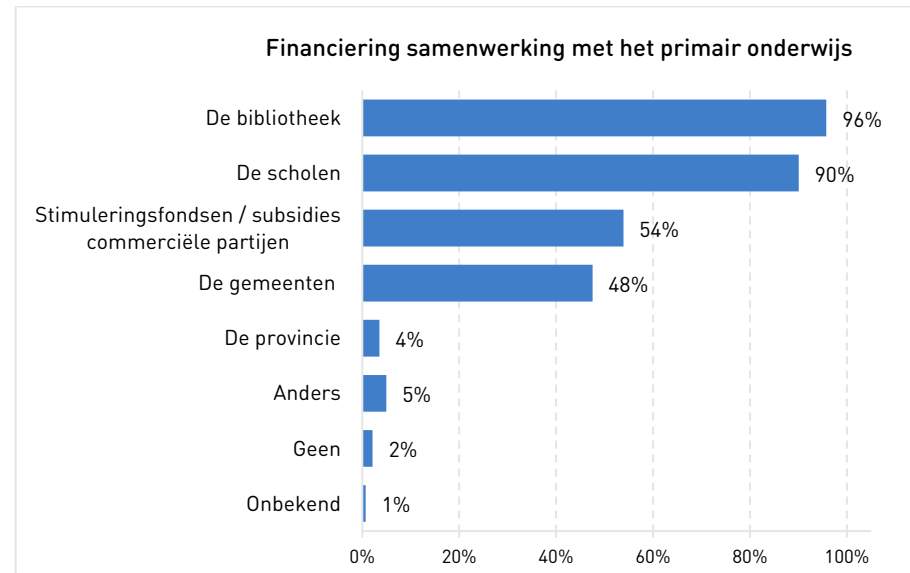
7 Financiering

7.1 Financieringsbronnen

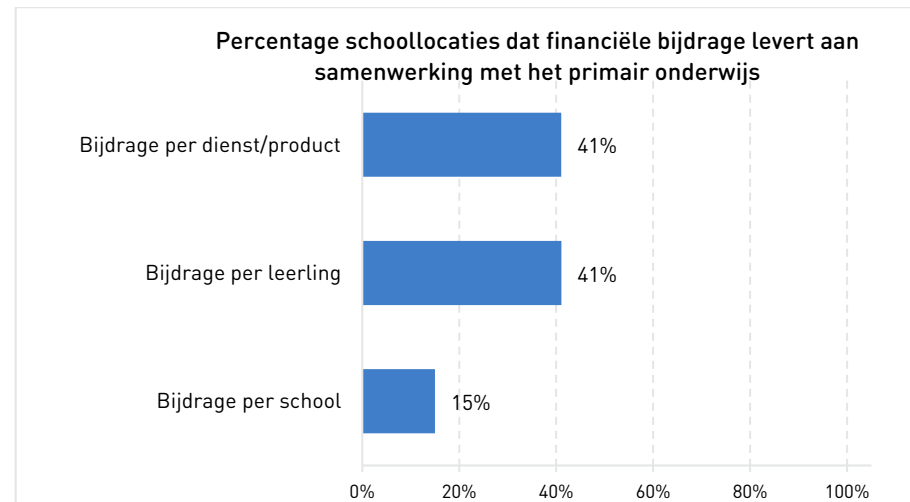
Bibliotheken en scholen grootste financiers

Net als voorgaande jaren hebben vrijwel alle responderende bibliotheken budget vrijgemaakt in de reguliere begroting ter bekostiging van de samenwerking met het primair onderwijs (96%). Daarnaast zijn de scholen (90%) wederom een belangrijke financieringsbron. Circa de helft van de bibliotheken ontvangt tevens financiering van stimuleringsfondsen of subsidies van commerciële partijen (zoals subsidies van Kunst van Lezen) en/of van gemeenten. De meeste van deze gemeenten leveren een structurele bijdrage voor de samenwerking. In vergelijking met voorgaande schooljaren leveren gemeenten steeds vaker een structurele in plaats van een incidentele bijdrage aan de samenwerking.

Ook het budget dat door bibliotheken zelf wordt vrijgemaakt, is meestal structureel van aard (89%). Dit is een lichte stijging ten opzichte van 2017-2018, toen 82% van de bibliotheken structureel budget vrijmaakte. Circa de helft van de bibliotheken maakt hiervoor incidenteel budget vrij. Bijna de helft van de bibliotheken (44%) zet zowel structureel als incidenteel budget in. De scholen die een financiële bijdrage leveren aan de dienstverlening van bibliotheken leveren meestal een bijdrage per dienst of product (41%) of een bijdrage per leerling (41%, gemiddeld € 8,50 per leerling).

Figuur 15: Uit welke bronnen wordt de samenwerking met het primair onderwijs gefinancierd? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs, N: 141)

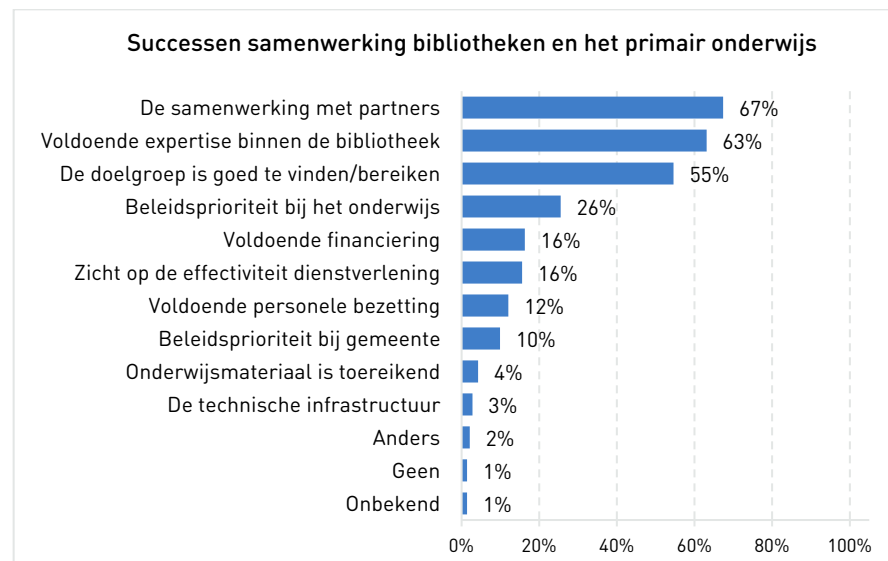
Figuur 16: Hoeveel van de schoollocaties waarmee uw bibliotheek samenwerkt, leveren een financiële bijdrage aan uw dienstverlening? (Selectie: bibliotheken die samenwerken met het primair onderwijs en hiervoor een financiële bijdrage van de scholen ontvangen, N: 125)

8 Successen en knelpunten

Veel samenwerking en expertise, maar onvoldoende financiering en personeel

De samenwerking met partners (67%) en de expertise binnen de bibliotheek (63%) worden door de bibliotheken in de samenwerking met het primair onderwijs als grootste successen ervaren. Daarnaast is de doelgroep goed te vinden en bereiken (55%).

Daar staat tegenover dat 69% van de responderende bibliotheken onvoldoende financiering beschikbaar heeft voor de samenwerking en bij 56% sprake is van onvoldoende personele bezetting. Circa vier op de tien bibliotheken menen dat de samenwerking onvoldoende beleidsprioriteit is bij het onderwijs (41%) en/of de gemeente (36%). Dit is tevens terug te zien in de wijze waarop de bibliotheken omgaan met de beperkte personele bezetting en financiering: veel bibliotheken dringen bij gemeenten aan op extra middelen om de samenwerking met het onderwijs in de volledige breedte voort te kunnen zetten. Waar bibliotheken geen oplossing kunnen vinden voor deze problematiek, worden prioriteiten gesteld om te bepalen welke activiteiten wel en welke niet uitgevoerd kunnen worden.

Figuur 17: Wat zijn volgens u de drie grootste successen in de samenwerking met het primair onderwijs? (Selectie: alle bibliotheken, N: 141)

Figuur 18: Wat zijn volgens u de drie grootste knelpunten in de samenwerking met het primair onderwijs? (Selectie: alle bibliotheken, N: 141)

9 Technische toelichting

Enquête

De onderzoeksgegevens gebruikt in dit rapport zijn gebaseerd op enquêtegegevens die via het Bibliotheekonderzoeksplatform (BOP) zijn verzameld. De enquêtes zijn afgenomen in de periode juli-september 2019. Tenzij anders vermeld, hebben de gegevens betrekking op het schooljaar 2018-2019.

De vragenlijst voor dit onderzoek is opgesteld door de afdeling Onderzoek van de Koninklijke Bibliotheek, in afstemming met verschillende experts die in het bibliotheekveld werkzaam zijn binnen het domein de Bibliotheek *op school* voor het primair onderwijs. Deze vragenlijst is gebaseerd op de meting primair onderwijs over de schooljaren 2015-2016, 2016-2017 en 2017-2018 en geoptimaliseerd naar aanleiding van de vorige rapportage en recente ontwikkelingen in het beleid. Derhalve is het niet mogelijk om alle resultaten in dit rapport met de voorgaande metingen te vergelijken. Waar mogelijk is deze vergelijking in het rapport tekstueel gemaakt.

Populatie en respons

Via het BOP zijn 145 basisbibliotheken per e-mail uitgenodigd om deel te nemen aan het onderzoek. Binnen de veldwerkperiode is de vragenlijst volledig ingevuld door 141 van deze bibliotheken (97%).

De oorzaken van non-respons (per item) zijn uiteenlopend, maar doorgaans niet gerelateerd aan intensiteit van de samenwerking met het primair onderwijs.

De genoemde cijfers en percentages in deze rapportage hebben betrekking op de 141 bibliotheken die gerespondeerd hebben. Voor een aantal cijfers is een aanvullende inventarisatie gedaan onder de niet deelnemende bibliotheken (3 bibliotheken). Derhalve zijn de resultaten op pagina 9 en 17 gebaseerd op alle bibliotheken in Nederland (145 bibliotheken). Deze resultaten zijn – met een betrouwbaarheidsniveau van 95% en een foutmarge van 5% – representatief voor de totale populatie.

Kwaliteit van de data

Gedurende de analyses van de data bleek de kwaliteit van de gegeven antwoorden op sommige vragen niet voldoende om (als representatieve cijfers) in deze rapportage te presenteren. De respons op enkele vragen bleek ontoereikend, onder andere door inconsistenties in antwoorden, onvoldoende kennis om specifieke vragen te beantwoorden en selectievragen met een beperkt aantal waarnemingen. Waar dit van toepassing is, is beschreven dat de resultaten indicatief zijn. Deze bevindingen worden meegenomen in de doorontwikkeling van de vragenlijst voor het schooljaar 2019-2020.

In deze rapportage wordt op totaalniveau duiding gegeven aan de resultaten. Waar mogelijk worden interessante verschillen tussen diverse typen bibliotheken tekstueel benoemd. De bibliotheken zijn getypeerd naar aantal inwoners in het werkgebied; hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen bibliotheken in de volgende klassen:

- > S (< 50.000 inwoners);
- > M (50.000- 100.000 inwoners);
- > L (100.000-200.000 inwoners);
- > XL (> 200.000 inwoners).

Vanwege het beperkte aantal waarnemingen per categorie is de waarde van deze uitsplitsingen echter indicatief.

Infographic en dashboard

In aanvulling op de landelijke rapportage, hebben alle deelnemende bibliotheken een individuele infographic ontvangen. Daarnaast zijn de resultaten op individueel bibliotheekniveau nader te analyseren via het [Dashboard Samenwerking primair onderwijs](#) op Bibliotheekinzicht. Dit dashboard biedt bibliotheken de mogelijkheid hun individuele resultaten af te zetten tegen de landelijke cijfers, de resultaten van de provincie en bibliotheken van vergelijkbare grootte.

10 Bronvermelding

Broekhof, K. (2017). [Meer lezen, beter in taal](#). Utrecht: Sardes, in opdracht van Kunst van Lezen.

Burgt, A. van de & Hoek, S. van de (2019). [Bibliotheekstatistiek 2018](#).

Bus, A.G., IJzendoorn, M.H. van, Pellegrini, A.D. & Terpstra, W. (1994). [Van voorlezen naar lezen: een meta-analyse naar intergenerationele overdracht van geletterdheid](#). *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 10(3), p. 157-175.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), StatLine (2019). [Bevolking: geslacht, leeftijd en burgerlijke staat, 1 januari](#).

Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) (2019a). [Adressen van alle schoolvestigingen in het basisonderwijs](#).

Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) (2019b). [Adressen van alle schoolvestigingen in het speciaal basisonderwijs en \(voortgezet\) speciaal onderwijs](#).

DUO Onderwijsonderzoek & Advies (2019). [Leesbevordering basisonderwijs 2019. Stand van zaken](#). Amsterdam: Stichting Lezen.

Engelshoven, I. van, Jonge, H. de, Knops, R. & Ark, T. van (2019). [Samen aan de slag voor een vaardig Nederland: vervolgaanpak laaggeletterdheid 2020 – 2024](#).

Hartkamp, J. (2019). [Monitor de Bibliotheek op school - Landelijke analyse basisonderwijs 2018](#). Amsterdam: DESAN Research Solutions, in opdracht van Kunst van Lezen.

Kleijnen, E. (2016). [Route to Reading. Promoting Reading through a school Library: Effects for Non-Western Migrant Students](#).

Kortlever, D.M.J. & Lemmens, J.S. (2012). [Relaties tussen leesgedrag en Cito-scores van kinderen](#). *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 40(1), p. 87-105.

Mol, S.E. & Bus, A.G. (2011). [Lezen loont een leven lang: de rol van vrijetijdslezen in de taal- en leesontwikkeling van kinderen en jongeren](#). *Levende Talen Tijdschrift*, 12(3), p. 3-15.

Nielen, T. & Bus, A.G. (2016). [Onwillige lezers: Onderzoek naar redenen en oplossingen](#). Delft: Stichting Lezen.

Onderwijs in Cijfers (2019). [Ontwikkelingen van het aantal leerlingen in het primair onderwijs](#).

Sande, L. van der, Wildeman, I., Bus, A. & Steensel, R. van (2019). [Lezen stimuleren via vrij lezen, boekgesprekken en appberichten. Effecten van leesbevorderingsactiviteiten in het basisonderwijs en vmbo; onderzoek in het kader van een evaluatie van de Bibliotheek op school.](#) Utrecht: Eburon.

Sapulete, S., Asmoredjo, J., Hoff, M. van der & Zeeman, N. (2019). [Monitor actieprogramma Tel mee met Taal 2016-2018. Eindrapport.](#) Rotterdam: Ecorys, in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

Walraven, B. van, Nijhuis, B., Westerveld, E., Romein, M., Graaf, M. van der & Offeren, R. van (2019). [Naar optimale jeugdcollecties in bibliotheken en op scholen.](#) Hoofddorp/Amsterdam: Probiblio en Pleiade Management & Consultancy, in opdracht van Stichting Lezen en de Koninklijke Bibliotheek (KB).

KB } nationale
bibliotheek